

2.2. Į socialinį tikslą orientuotų verslo formų perspektyvos Lietuvoje po Socialinių įmonių įstatymo panaikinimo

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos

Privatinės teisės institutas

Dr. Tomas Lavišius

E. paštas lavisiust@gmail.com

DOI: 10.13165/LT-23-01-10

Santrauka. Straipsnyje analizuojama Lietuvos Respublikos socialinių įmonių įstatymo, kuris neteko galios nuo 2023 m. sausio 1 d., panaikinimo reikšmė. Taip Lietuvoje buvo panaikinta vienintelė organizacinė socialinio tikslo siekiančios įmonės forma – socialinė įmonė (toliau – SĮ). Daromos išvados, kad įstatymų leidėjo intencija naikinant SĮ statusą panaikinti ir segreguotų darbo vietų palaikymą vertintina kaip teigiamas reiškinys bandant taikyti socialines inovacijas, sprendžiant vieną iš problemų – tobulinti individualių integracijos į darbo rinką priemonių taikymo teisinį reglamentavimą. Vis dėlto visaverčiam tokių socialinių inovacijų įgyvendinimui vien SĮ panaikinimo neužtenka, o yra būtini tolimesni įstatymų leidėjo žingsniai, siekiant pilnai išnaudoti į socialinį tikslą orientuotų verslo formų potencialą Lietuvoje. Panaikinant SĮ buvo išspręsta tik dalis socialinio verslo ar socialinės ekonomikos teisinio reguliavimo problemų ir nebuvo pritaikytas sisteminis požiūris – panaikinant SĮ statusą sykiu sureguliuoti socialinio verslo sektoriaus (plačiąja prasme) statusą. Straipsnyje taip pat daroma išvada, kad nacionalinę praktinę perspektyvą galima orientuoti ne vien į socialinio verslo įmonių teisinį įtvirtinimą, būtent į platesnį ir universalesnį socialinės ekonomikos apibrėžimą. O įstatymų leidėjas gali rinktis reglamentavimo modelius nuo vadinamosios savireguliacijos skatinimo, kuris praktikoje gali įgyti įvairias formas, soft law priemonių, iki griežtesnio reglamentavimo modelių, atsižvelgiant į reglamentavimo tikslus, arba tam tikrą šių formų kombinaciją.

Reikšminiai žodžiai: socialinė įmonė; socialinis verslas; socialinio verslo įmonė; įmonių socialinė atsakomybė; socialinė ekonomika.

Įvadas

Nuo 2023 m. sausio 1 d. neteko galios Lietuvos Respublikos socialinių įmonių įstatymas (toliau – SĮ įstatymas), galiojęs nuo 2004 m.¹ Taip Lietuvoje buvo panaikinta vienintelė teisinė socialinio tikslo siekiančios įmonės forma (tiksliau, statusas) – socialinė įmonė (toliau – SĮ).

SĮ teisinio statuso panaikinimo autoriai aiškinamajame rašte nurodė, kad SĮ statusas

1 Lietuvos Respublikos socialinių įmonių įstatymo Nr. IX-2251 pripažinimo netekusiu galios įstatymas, TAR, 2022-07-25, Nr. 16118.

panaikinamas siekiant skatinti negalią turinčių asmenų dalyvavimą atviroje darbo rinkoje, atsisakant remti segreguotas darbo vietas Są. Taip pat buvo panaikintas ir valstybės pagalbos Są teikimas, nuostatos dėl Są rezervuotos teisės dalyvauti viešuosiuose pirkimuose, pagal kurias perkant čioji organizacija pirkimo dokumentuose gali nustatyti sąlygas, sudarančias galimybę pirkimuose dalyvauti tik tokį statusą turintiems tiekėjams. Įstatymo projektą dėl Są įstatymo panaikinimo (kartu su kitų įstatymų pakeitimų paketu) inicijavo Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija įgyvendindama Vyriausybės programoje numatytą siekį, kad negalią turintys žmonės turėtų geresnes galimybes integruotis į atvirą darbo rinką².

Galima teigti, kad šio teisinio reglamentavimo pokyčio įgyvendinimas neišvengiamai žymi naują etapą Lietuvos įmonių teisės srityje, tiksliau – į socialinį tikslą orientuotų verslo formų plėtros srityje. Iš vienos pusės, Są teisinis statusas jau kurį laiką buvo kritikuojamas tiek iš valstybės institucijų, tiek ir iš verslo bei nevyriausybinių organizacijų pusės kaip ydingas ir didelę terpę piktnaudžiavimui sudarantis teisinis juridinių asmenų statusas³. Iš kitos pusės – į socialinį tikslą orientuotų verslo formų plėtra Europos Sąjungos (toliau – ES) lygmeniu pritraukia gana daug dėmesio politinėje ES darbotvarkėje⁴. Todėl natūraliai kyla klausimas dėl šios srities tolimesnio reglamentavimo nacionaliniu lygmeniu perspektyvų.

Šio straipsnio tikslas – įvertinti Są įstatymo panaikinimo pasekmes ir galimas tolimesnes socialinio verslo reglamentavimo perspektyvas Lietuvoje remiantis gerosiomis teisinio reguliavimo praktikomis kai kuriose ES valstybėse narėse.

Tyrime taikytas dokumentų analizės ir kiti metodai. Straipsnyje, be kita ko, atliekant lyginamąją analizę palyginami kai kurių ES valstybių narių teisiniai režimai, susiję su socialinio verslo įmonių pripažinimu ir jų teisiniu statusu siekiant nustatyti gerąją praktiką ir pritaikomo galimybes nacionalinėje teisėkūroje. Nagrinėjant konkrečių valstybių teisės aktus daugiausia dėmesio skirta lyginamajai teisės analizei. Siekiant atskleisti platesnį teorinį ir praktinį kontekstą nagrinėjami moksliniai straipsniai, taip pat analizuojami ir kritiškai vertinami kai kurių tarptautinių organizacijų tyrimai.

2.2.1. Socialinių įmonių reglamentavimo Lietuvoje raida

Są įstatymas buvo priimtas ir įsigaliojo 2004 m. Per Są įstatymo galiojimo laikotarpį jis

2 Plačiau, žr. „Aiškinamasis raštas dėl įstatymų projektų, reg. Nr. XIVP-1684- XIVP-1689“, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/b13390c0d28611ecb1b39d276e924a5d?jfwid=-7lzc0f3>.

3 Plačiau žr.: „Neįgaliųjų užimtumo sistemą būtina pertvarkyti iš esmės“, *Lietuvos neįgaliųjų forumas*, 2017 m. gegužės 31 d., <https://manoteises.lt/straipsnis/neigaliuju-uzimtumo-remimo-sistema-butina-pertvarkyti-pagrindu/>, arba „Žmonių su negalia atstovai nepritaria Seime parengtam Socialinių įmonių įstatymo projektui“, *Lietuvos neįgaliųjų organizacijų forumas*, 2019 m. rugsėjo 17 d., <https://www.lnf.lt/zmoniu-su-negalia-atstovai-nepritaria-seime-parengtam-socialiniu-imoniui-istatymo-projektui/>.

4 „Social Economy Action Plan“, *European Commission*, <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1537&langId=en>.

buvo keistas 22 kartus⁵. Atitinkamo teisinio reglamentavimo iniciatyva kilo Lietuvai tapus ES valstybe nare, harmonizuojant nacionalinę teisę su ES teisės aktais. SĮ įstatymu buvo įgyvendintas 2002 m. gruodžio 5 d. Komisijos Reglamentas (EB) Nr. 2204/2002 dėl EB sutarties 87 ir 88 straipsnių taikymo valstybės pagalbai, teikiamai užimtumui⁶. Vėliau jis buvo pakeistas 2014 m. birželio 17 d. Komisijos reglamentu (ES) Nr. 651/2014⁷.

Pagrindiniu paminėtų ES teisės aktų tikslu reikėtų laikyti taisyklių nustatymą, pagal kurias tam tikriems sektoriams nustatyta valstybės pagalba ir tokios pagalbos apimtis laikoma neprieštaraujanti ES vidaus rinkos taisyklėms ir su jomis suderinama. Pagal šias nuostatas ES valstybės narės gali teikti pagalbą nepalankias sąlygas darbo rinkoje turintiems asmenims ir negaliams darbuotojams, mažosioms ir vidutinėms įmonėms ir kt.

Trumpai aptariant dabar jau panaikinto SĮ įstatymo pagrindines nuostatas pasakytina, kad įstatymo paskirtimi buvo įvardytas SĮ statuso apibrėžimas ir su šiuo statusu susijusių teisių ir pareigų, statuso įgijimo ir panaikinimo sąlygų, taip pat SĮ įdarbinamų asmenų tikslinių grupių nustatymas, be to, darbo santykių SĮ ypatumų ir valstybės pagalbos skyrimo reglamentavimas (1 str.). Taigi, pagrindiniu SĮ veiklos tikslu buvo laikomas tam tikrų tikslinių asmenų grupių, negalinčių lygiomis sąlygomis konkuruoti darbo rinkoje, skatinimas įsitvirtinti darbo rinkoje, socialinė integracija ir socialinės atskirties mažinimas (2 str.).

Akcentuotina gana svarbi nuostata, kad ilgainiui tikslinio asmenų rato, kuriam buvo taikomos SĮ įstatymo nuostatos (pagalba įsitvirtinant darbo rinkoje), apibrėžimas buvo siaurinamas. Visų pirma, į asmenų tikslinių grupių sąrašą buvo įtraukti nedirbantys neįgalieji, ilgalaikiai bedarbiai, bedarbiai, kuriems iki senatvės pensijos likę mažiau nei 5 metai, vieniši tėvai, motinos ir asmenys, grįžę iš laisvės atėmimo vietų. Galiausiai paskutinėje SĮ įstatymo redakcijoje kaip tikslinė remiamų asmenų grupė buvo nurodyti tik neįgalūs asmenys, turintys nustatytą tam tikrą darbingumo lygį (4 str.). Galima teigti, kad šis pokytis, viena vertus, atspindėjo ir pokytį įstatymų leidėjo požiūryje, ir tam tikrų asmenų integracijos priemonių spektro poslinkį labiau individualizuotų priemonių link. Kita vertus, tai nereiškia, kad taip buvo efektyvinamas viso socialinio verslo sektoriaus reglamentavimas.

SĮ teikiamų valstybės pagalbos priemonių spektras reglamentuojant SĮ ilgainiui beveik nekito, kitaip nei aptartas tikslinių asmenų grupių spektras. SĮ įstatyme buvo nustatyta, kad SĮ gali būti teikiama valstybės pagalba subsidijuojant tikslinių grupių darbuotojų darbo užmokestį, socialinio draudimo įmokas, mokymą, darbo aplinkos pritaikymą, administravimo, transporto

5 Toliau šiame straipsnyje yra cituojama ir komentuojama SĮ įstatymo suvestinė redakcija, galiojusi nuo 2020 m. lapkričio 19 d. iki 2022 m. gruodžio 31 d., Lietuvos Respublikos socialinių įmonių įstatymas, (suvestinė redakcija nuo 2020-11-19 iki 2022-12-31), TAR, 2020-11-18.

6 „2002 m. gruodžio 5 d. Komisijos Reglamentas (EB) Nr. 2204/2002 dėl EB sutarties 87 ir 88 straipsnių taikymo valstybės pagalbai, teikiamai užimtumui“, *OJ L* 337, 13.12.2002, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32002R2204>.

7 „2014 m. birželio 17 d. Komisijos reglamentas (ES) Nr. 651/2014, kuriuo tam tikrų kategorijų pagalba skelbiama suderinama su vidaus rinka taikant Sutarties 107 ir 108 straipsnius“, *OJ L* 187, 26.6.2014, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX%3A32014R0651>.

ir asistento išlaidas (13 str.). Tai reiškia, kad per visą SĮ įstatymo galiojimo laikotarpį SĮ veiklos schema išliko beveik nepakitusi ir apėmė subsidijuojamos darbo vietos modelį, kuris tarptautinėje literatūroje dažnai apibūdinamas kaip apsaugotos darbo vietos (angl. *sheltered workshop*) modelis. Iš karto reikia paminėti, kad apsaugotos darbo vietos modelis, dėl savo socialinės misijos vertintas teigiamai, tarptautinėje literatūroje⁸ buvo gana plačiai kritikuojamas dėl tam tikrų ydingų ir gana archajinių darbo santykių palaikymo, kai yra apribojama asmenų galimybė laisvai konkuruoti dėl darbo užmokesčio rinkoje, kadangi vyrauja tendencija, jog apsaugotos darbo vietos įmonėse paprastai yra mokamas nekonkurencingas (per mažas) darbo užmokestis.

Atsižvelgiant į tai manytina, kad įstatymų leidėjo intencija naikinant SĮ statusą panaikinti ir segreguotų darbo vietų palaikymą vertintina kaip teigiama socialinė inovacija. Vis dėlto lieka klausimas, ar to užtenka siekiant plėtoti modernią ir inovacijomis grįstą socialinę ekonomiką.

Nors, kaip minėta, SĮ veiklos modelis ilgainiui praktiškai nekito, t. y. jame nebuvo taikomos beveik jokios socialinės inovacijos, kai kuriuos aspektus iš įstatymų leidėjo pusės buvo bandyta modernizuoti. Buvo bandoma aiškiai apibrėžti, kad SĮ privalo įgyvendinti priemones, skirtas asmenų, priklausančių tikslinėms grupėms, darbiniams ir socialiniams įgūdžiams lavinti ir socialinei integracijai vykdyti bei kasmet parengti ir Vyriausybės įgaliotai institucijai pateikti tokių priemonių įgyvendinimo planą su nustatytais rodiklių kriterijais (26 str.). Be to, ilgainiui SĮ buvo nustatytas reikalavimas, kad ne mažiau nei 75 proc. SĮ grynojo ataskaitinių finansinių metų pelno turi būti naudojama SĮ veiklos tikslams, susijusiems su įdarbinamų asmenų tikslinių grupių grįžimo į darbo rinką ir jų socialinės integracijos skatinimu, socialinės atskirties mažinimu (27 str.).

Pastarųjų dviejų aptartų nuostatų įtvirtinimas iš dalies galėtų būti laikomas tam tikro imperatyvo dėl konkretaus socialinio poveikio matavimo ir vadinamojo turto užrakavimo (angl. *asset lock*) principo įtvirtinimu. Tačiau matyti, kad jis nepasitvirtino ir įstatymų leidėjas aptartus teisinius santykius nusprendė reguliuoti kitais būdais.

SĮ įstatymo panaikinimo iniciatoriai lydinčiuosiuose dokumentuose nurodė, kad iki SĮ įstatymo galiojimo pabaigos SĮ dirbę neįgalieji ir toliau bus laikomi darbo rinkoje papildomai remiamais asmenimis, o darbdaviams mokamos atitinkamos subsidijos įdarbinamų neįgaliųjų darbo užmokesčiui, darbo vietai pritaikyti ir pan. Iš esmės tai vertintina kaip pozityvus reglamentavimas, padedantis užtikrinti, kad į buvusio įstatymo reguliavimo sritį patenkančių pažeidžiamų asmenų padėtis iš esmės nepablogėtų.

Atsižvelgiant į tai, kas aptarta, darytina išvada, kad sprendžiant vieną iš problemų – tobulinant individualių integracijos į darbo rinką priemonių taikymo teisinį reglamentavimą, buvo išspręsta (arba pabandyta išspręsti) tik dalis socialinio verslo ar socialinės ekonomikos teisinio reguliavimo problemų. Vis dėlto reikia pabrėžti, kad nebuvo pritaikytas sisteminis požiūris panaikinant SĮ statusą kartu sureguliuoti socialinio verslo sektoriaus (plačiąja prasme) statusą. Todėl

8 Pavyzdžiui, žr.: Jessica L. Nettles, „From Sheltered Workshops to Integrated Employment: A Long Transition“, *LC Journal of Special Education* 8, 1 (2013): Article 9, <https://digitalshowcase.lynchburg.edu/lc-journal-of-special-education/vol8/iss1/9>.

galima teigti, kad būtent SĮ įstatymo panaikinimas ir tam tikras įmonių teisinio reguliavimo srities „išvalymas“ nuo jau šiek tiek anachronistinio SĮ statuso yra gera proga suintensyvinti diskusijas tarp įstatymų leidėjo ir visuomenės dėl galimų naujų į socialinį tikslą orientuotų verslo formų įtvirtinimo, pasinaudojant gerą kitų ES valstybių narių praktika.

Minėta, kad SĮ įstatymo priėmimo laikotarpiu jis atliepė ES integracijos nuostatas. Vis dėlto, pačioje ES didėjant dėmesiui socialinės ekonomikos vaidmeniui ir formoms, šių formų plėtra Lietuvoje nebuvo įgyvendinama. Taip pat minėta, kad per SĮ įstatymo galiojimo laikotarpį jis buvo ne kartą keičiamas dėl kelių priežasčių. Visų pirma buvo siekiama efektyviau kontroliuoti SĮ statusą turinčias įmones ir joms teikiamą valstybės pagalbą, kad būtų užkirstas kelias piktnaudžiauti šiuo statusu. Antra – SĮ įstatymu siektas pirminis tikslas padėti atskirtyje (dėl negalios ar socialinio statuso) esantiems asmenims integruotis į darbo rinką ilgainiui kito, pradėjus svarstyti ir palengva įgyvendinti alternatyvias asmenų integracijos į atvirą darbo rinką priemones (pavyzdžiui, subsidijuojant neįgalųjų darbo vietų įrengimą įprastinėse įmonėse), vis mažiau reikšmės teikiant SĮ – kaip segreguotą darbo formą įgyvendinantiems juridiniams asmenims. Iš to darytina išvadą, kad pirminis tikslas skatinti atskirtyje esančius asmenis sėkmingiau integruotis į darbo rinką nedingo iš įstatymų leidėjo prioritetų sąrašo, tik pasikeitė šių tikslų siekimo forma.

Kita vertus, turi būti atkreiptas dėmesys į tai, kad daugelis socialinio verslo teisinės formos nagrinėjančių autorių Europos, JAV ir kituose kontinentuose nesieja socialinio verslo sektoriaus su vienintele (šiuo metu Lietuvoje jau teisiškai neegzistuojančia) vadinamąja asmenų integracijos socialinės įmonės forma (angl. *work integration social enterprise*, toliau – WISE). Tai reiškia, kad, norėdami sistemiškai įvertinti šio sektoriaus teisinę aplinką ir reglamentavimo perspektyvas, turėtume kalbėti ne tik apie WISE, bet ir apie plačiau suprantamą socialinio verslo įmonės formą arba statusą.

Taigi, šiuo atveju iškyla nacionalinio teisinio reguliavimo neapibrėžtumo socialinio verslo įmonių teisinio statuso atžvilgiu problema. Ir, kaip sufleruoja straipsnio pavadinimas, šiame kontekste turime bandyti atsakyti į klausimą, ar apskritai yra galimas atskiras į socialinį tikslą orientuotų įmonių teisinis reguliavimas nacionaliniu mastu atsižvelgiant į toliau aptariamus ypatumus.

2.2.2. Į socialinį tikslą orientuotų verslo formų teisinio reguliavimo ypatumai

Vienu iš išvestinių šio straipsnio tikslų galima laikyti siekį parodyti teisinio reglamentavimo galimybių spektrą apibrėžiant į socialinį tikslą orientuotų verslo formų įvairovę ir pabrėžiant, kad SĮ nėra ir negali būti vienintelė į socialinį tikslą orientuoto verslo forma. Manytina, kad laiku įgyvendintas teisinio reglamentavimo inovacijų pritaikymas socialinės ekonomikos sektoriaus apibrėžimui gali suteikti apčiuopiamos pridėtinės vertės šalies verslo teisei aplinkai.

Siekiant aiškumo reikia pabrėžti, kad šio straipsnio kontekste sąvoka „socialinis verslas“ suprantama plačiau nei teisinė juridinio asmens forma. Ši sąvoka yra naudojama socialiniam

reiškiniui, kurį galima apibūdinti kaip „socialinį verslą“, apibrėžti. Kalbant apie konkrečias arba galimas socialinio verslo organizacines formas minimos „socialinio verslo įmonės“, „socialinės įmonės“ ir „socialinio verslo subjekto“ sąvokos (angl. *social enterprise*).

Atsižvelgiant į anksčiau atliktų tyrimų kontekstą ir aktualią pastarųjų metų medžiagą, vienu iš svarbiausių naujų atskaitos taškų reiktų laikyti 2022 m. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (toliau – EBPO) publikuotą leidinį „Socialinio verslo įmonių teisinių pagrindų kūrimas: praktinės gairės politikos formuotojams“⁹. Leidinyje bandoma pateikti gaires, turinčias padėti politikos formuotojams įvertinti naujus arba atnaujinti esamus socialinio verslo įmonių teisinius pagrindus. Tačiau leidinyje nepateiktas universalus praktinis modelis, bet konstatuota, kad vieno unikalios ir universalios modelio iš esmės negali būti.

Atsižvelgdami į daugiau nei dešimtmetį vis pasirodančių ES ir EBPO studijų, gairių ir kitų strateginių dokumentų visumą (kurios, siekiant precizikos, šiame darbe nevadintinos teisės aktais, nes tik dalis iš jų gali būti prilyginama teisės aktams pagal savo turinį), galima teigti, kad daugumoje tokio pobūdžio dokumentų ar publikacijų pabrėžiama identiška arba labai panaši problema. Ne išimtis yra ir minėta EBPO studija, kurioje teigiama, kad socialinio verslo įmonės turi daug potencialo kurti socialinį poveikį turinčią ekonominę veiklą, tačiau jų potencialas nėra iki galo išnaudotas, o didesnis teisinis apibrėžtumas galėtų padėti veiksmingai išnaudoti šį potencialą¹⁰. Iš esmės panašūs teiginiai buvo formuluojami dar 2011 m. Europos Komisijos paskelbtoje Socialinio verslo iniciatyvoje¹¹ ir pakartoti po dešimties metų (2021 m.) paskelbtame Europos Komisijos Socialinės ekonomikos veiksmų plane¹². Be to, paminėtina ir 2021 m. išleista išsami 2011 m. Socialinio verslo iniciatyvos poveikio studija¹³. Dėl platesnio konteksto čia gali būti paminėti ir darnaus vystymosi tikslai¹⁴, kurie gali būti reikšmingas ir apčiuopiamas socialinio verslo įmonių sektoriaus (ar politikos) plėtros domenas¹⁵, tačiau socialinio verslo sektoriaus subjektai iki šiol šioje srityje aktyviai nesireiškia.

Tiek aptariamame EBPO leidinyje, tiek daugelyje kitų publikacijų yra išskiriamos

9 OECD, *Designing Legal Frameworks for Social Enterprises: Practical Guidance for Policy Makers* (Paris: OECD Publishing, 2022), 3, <https://doi.org/10.1787/172b60b2-en>.

10 *Ibid.*, 7.

11 Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „Socialinio verslo iniciatyva. Socialinėms įmonėms plėtoti palankios aplinkos kūrimas socialinių inovacijų ekonomikoje“, KOM/2011/0682 galutinis, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:52011DC0682>.

12 Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, „Building an economy that works for people: an action plan for the social economy“, <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1537&langId=en>.

13 Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion (European Commission), *Impact of the European Commission's Social Business Initiative (SBI) and its follow-up actions: final report* (EC Publications Office, 2021), <https://data.europa.eu/doi/10.2767/463497>.

14 „Sustainable Development Goals (SDGs)“, United Nations, <https://sdgs.un.org/goals>.

15 Tomas Lavišius, Virginijus Bitė ir Mads Andenas, „Social entrepreneurship in the Baltic and Nordic countries. Would the variety of existing legal forms do more for the impact on sustainable development?“, *Entrepreneurship and Sustainability Issues* 8, 1 (2020): 286–287, [https://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.1\(19\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.1(19)).

problemos, kurios, autoriaus nuomone, gali būti suskirstytos į kelias pagrindines grupes. Pirma, tai socialinio verslo įmonių teisinis pripažinimas ar nepripažinimas (*teisinės formos problema*). Antra, tai esminių socialinio verslo įmonių bruožų apibrėžimas (*apibrėžimo problema*). Trečia, tai *de facto* veikiančių socialinio verslo subjektų identifikavimo arba pripažinimo problema (*turinio problema*). Taip pat verta pabrėžti, kad su šiomis trimis problemų grupėmis yra glaudžiai susiję politiniai ir visuomeniniai motyvai, t. y. klausimas, ar socialinio verslo reiškinys visuomenėje pripažįstamas. Ir galiausiai, ketvirta: kokį ypatingą ar išskirtinį statusą socialinio verslo įmonės ar socialinio verslo *de facto* subjektai įgauna palyginti su kitais verslo subjektais? Pavyzdžiui, ar reguliavimas apibrėžia mokesťines ar kitokias lengvatas socialinio verslo įmonėms? Kokias teises ir pareigas įgyja socialinio verslo įmonės pagal nustatytą atitinkamą reguliavimą? Ir apskritai – ar kažkokio teisinio išskirtinumo nustatymas yra socialiai tikslingas ir reikalingas?

Visos aukščiau išvardytos problemos didžiąja dalimi yra praktinės. Vis dėlto nereikia pamiršti, kad konceptuali požiūriu reguliavimas (šiuo atveju verslo įmonių teisinio statuso reguliavimas) patenka į tam tikros paradigmos¹⁶ veikimo visumą. Todėl teoriniu požiūriu, atsižvelgiant į tai, kad socialinio verslo teisinių santykių reguliavime neišvengiamai susiduria verslo teisinių santykių ir kitų teisinių santykių (socialinės apsaugos, asmenų integracijos, žmogaus teisių ir pan.) sritys, galima kelti klausimą, kokios paradigmos plotmėje formuojasi socialinio verslo teisiniai santykiai. Ir ar gali būti, kad šiuo atveju galėtume kalbėti apie visiškai naujos paradigmos formavimąsi?

Iš karto užbėgant kai kurių klausimų plėtojimuosi už akių pastebėtina, kad vis dėlto kalbėti apie atskirą paradigmą kol kas būtų sunku arba per anksti. Jau minėta, kad 2021 metais Europos Komisija paskelbė studiją, kurioje analizuojamas 2011 metais paskelbtos Socialinio verslo iniciatyvos per jos egzistavimo dešimtmetį padarytas poveikis valstybių narių ir ES lygmeniu. Nors apibendrinant studijos teiginius matyti gana teigiama jos autorių nuomonė apie poveikį, kurį Socialinio verslo iniciatyva padarė per dešimtmetį (įtraukiant ir kai kurių ES valstybių narių nacionalines teisėkūros iniciatyvas dėl vienokio ar kitokio socialinio verslo įmonių teisinio statuso įtvirtinimo), vis dėlto studijoje nesiūloma sukurti „universalios“ ES socialinio verslo įmonės teisinės formos, o gerinti bendrą sutarimą tarp suinteresuotų asmenų dėl judėjimo labiau unifikuotų apibrėžimų link¹⁷. Taigi, matyti, kad akivaizdžiai yra prioretizuojamas *soft law* domenas.

Kita vertus, ypač praktikams ir įstatymų leidėjui labiausiai rūpi praktinis požiūris ir galimi veiksmai iš įstatymų leidėjo pusės. Taigi šiame kontekste reikia sugrįžti prie esminio klausimo: ar beiškant socialinio verslo teisinės formos yra galima unikali nacionalinė perspektyva?

16 Merriam-Webster žodyne „paradigmos“ sąvoka apibrėžiama kaip „filosofinė ir teorinė mokslinės mokyklos ar disciplinos struktūra, kurioje teorijos, dėsniai ir apibendrinimai bei juos palaikantys eksperimentai formuluojami plačiai: bet kokios rūšies filosofinė ar teorinė sistema“. Merriam-Webster Online Dictionary, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/paradigm>.

17 Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion (European Commission), *Impact of the European Commission's Social Business Initiative (SBI) and its follow-up actions: final report* (EC Publications Office, 2021), 144–149, <https://data.europa.eu/doi/10.2767/463497>.

Deja, reikia pasakyti, kad universali nacionalinė perspektyva taip pat yra sunkiai įmanoma. Toliau straipsnyje aptariami, autoriaus nuomone, verčiausi dėmesio reguliavimo atvejai iš pasirinktų ES valstybių narių. Pabrėžtina, kad nagrinėjami pavyzdžiai nebūtinai turi būti laikomi optimaliausiais ir geriausiai atspindinčiais visuotinę tendenciją – šie pavyzdžiai atspindi ir iliustruoja galimų reguliavimo scenarijų, kurie gali tapti tam tikru atspirties tašku planuojant nacionalinį reguliavimą, įvairovę. Taip pat akcentuotina, kad galimų reguliavimo modelių spektras pasauliniu mastu yra daug platesnis nei tai galima įvardyti viename straipsnyje. Pavyzdžiui, JAV egzistuoja tokios specializuotos juridinio asmens formos arba statusai kaip paramos korporacijos statusas (angl. *benefit corporation status*), lanksčios paskirties korporacija (angl. *flexible purpose corporation*), mažo pelno ribotos atsakomybės bendrovė (angl. *low-profit limited liability company – L3C*) ir „B-Corp“ sertifikavimo schema, kuri jau yra taikoma ir kai kuriose Europos šalyse¹⁸.

Taigi, gilinant praktinę klausimo dimensiją galima klausti: kodėl reikia apibrėžti, koks subjektas gali būti laikomas socialinio verslo įmone? Tikslumo vardan primintina, kad šio darbo kontekste sąvoka „socialinio verslo įmonė“ vartojama kaip universali nepaisant to, kad *de facto* socialinio verslo subjektai gali turėti įvairias privačiojo juridinio asmens (pavyzdžiui, uždaroji akcinė bendrovė, mažoji bendrija) arba viešojo juridinio asmens (pavyzdžiui, viešoji įstaiga, asociacija, fondas) formas. Akivaizdžiausias atsakymas – toks apibrėžimas yra reikalingas (arba bent jau gali būti parankus) nustatant, kokius reikalavimus atitinkantys juridiniai asmenys gali būti laikomi socialinio verslo įmonėmis. Kita vertus, reikia pasakyti, kad tiek EBPO, tiek Europos Komisija, tiek ir įvairios nevyriausybinio sektoriaus struktūros pabrėžia, kad tokio apibrėžimo tikslas yra gana pragmatiškas – siekiant nustatyti, kokie subjektai gali pasinaudoti vienokia ar kitokia vyriausybės parama (pavyzdžiui, mokesčių lengvatomis, subsidijomis, garantijomis, lengvatinais kreditais, rezervuotų viešųjų pirkimų teise ir pan.).

Taigi, peršasi išvada, kad jeigu tyrimo problema būtų orientuota tik į šį aspektą (teisinio apibrėžimo klausimą), atrodytų, būtų nesudėtinga išspręsti viena iš dviejų (arba trijų, jei trečioji iš toliau nurodytų priemonių būtų laikoma *soft law* priemone) teisinių priemonių.

Pirmoji priemonė – socialinio verslo įmonės (socialinio verslo subjekto statuso) įtvirtinimas viename iš horizontalųjų poveikį turinčių įstatymų (pavyzdžiui, Pelno mokesčio įstatyme, Viešųjų pirkimų įstatyme ar kt.), o kitais reguliavimo atvejais – kituose atitinkamuose įstatymuose referuoti į „pagrindiniame“ įstatyme išdėstytą apibrėžimą (pavyzdžiui, nustatant galimą nekilnojamojo turto mokesčio lengvatą ar bet kokią kitą lengvatą).

Antroji priemonė – *ad hoc* teisinis reguliavimas, ir vėl siekiant įgyvendinti vienokią ar kitokią fiskalinio ar nefiskalinio pobūdžio paramos iniciatyvą. Šiuo tikslu tam tikru konkrečiu laikotarpiu (tokiu atveju dažniausiai būtų kalbama apie konkrečias vyriausybės ar savivaldybių paramos programas, kuriomis suteikiama tam tikra nauda juridiniams asmenims tam tikrą laikotarpį), juridiniams asmenims, atitinkantiems tam tikro projekcinio paramos skyrimo kriterijus

18 Plačiau žr. „B-Corp certification“, <https://www.bcorporation.net/en-us/certification/>.

(pavyzdžiui, konkrečios savivaldybės kvietimas įmonėms teikti paraiškas dėl paramos įvairiems „žaliesiems“ projektams įgyvendinti), skiriama parama. Į šią kategoriją paprastai patektų ir visas reglamentavimas, susijęs su įvairių ES investicijų projektų įgyvendinimu.

Trečioji priemonė – mažiausiai „teisinė“, tačiau, kaip minėta, neabejotinai patenkanti į *soft law* domeną. Tai yra įvairių rekomendacijų, gerosios praktikos kodeksų ir kitų neimperatyvaus pobūdžio reguliavimų rengimas vyriausybės ar savivaldybių lygmeniu, pagal kuriuos įvairūs juridiniai asmenys galėtų savanoriškai įgyvendinti vidines savo juridinio asmens pertvarkas, pavyzdžiui, savanoriškai išsipareigodami (ir tai įtvirtindami vidiniais to juridinio asmens teisės aktais) laikytis vienokių ar kitokių skaidrumo, demokratinio valdymo, pelno paskirstymo ir kitų „etinių“ kriterijų. Akcentuotina, kad toks scenarijus būtų glaudžiausiai susijęs su minėtų darnaus vystymosi tikslų įgyvendinimu.

Dar kartą pabrėžtina, kad, viena vertus, visos šios hipotetinės priemonės būtų efektyvios tik tuo atveju, jei konkreti nauda (nebūtinai finansinė) skatintų įvairių kitų juridinių asmenų forma veikiančius subjektus siekti socialinio verslo subjekto statuso. Kita vertus, toks statusas (ar juridinio asmens forma) turėtų būti *ex ante* tvarka įvertinta kaip akivaizdžiai naudinga visuomenei (dirbtinai nekuriant neefektyvių teisinių konstrukty), tačiau sykiu nepažeidžianti ir kitų „horizontaliai“ veikiančių teisės aktų nuostatų (pavyzdžiui, dirbtinai neribojant konkurencijos ir nekuriant rinkos sąlygų iškraipymo).

Kitas giminingas klausimas: kas turi būti apibrėžta? Matyti, kad Sąj reglamentavimas ilgainiui tapo neaktualus. Todėl šiuo atveju turėtų būti kalbama apie jau egzistuojančių *de facto* socialinio verslo įmonių ir būsimų naujai įkurtų socialinio verslo įmonių apibrėžimą. Išsikėlus tikslą teisės aktuose apibrėžti socialinio verslo įmonės sąvoką ir jai taikomus reikalavimus, neišvengiamai turės būti sprendžiamas ir klausimas dėl jau egzistuojančių atitinkamus reikalavimus atitinkančių subjektų statuso.

Šis klausimas iš esmės gali būti sprendžiamas dviem būdais. Visų pirma, einant paprasčiausiu keliu, jau egzistuojantiems *de facto* socialinio verslo subjektams atitinkamas statusas (jų pripažinimas socialinio verslo įmonėmis) suteikiamas automatiškai. Antruoju atveju, šie subjektai turėtų atlikti nustatytą formalų veiksmą (pavyzdžiui, registruoti statusą ar išreikšti valią kitu būdu). Tikrovėje, manytina, antrasis scenarijus yra labiau tikėtinas dėl kelių priežasčių.

Visų pirma, *de facto* socialinio verslo subjekto reikalavimus atitinkantis juridinis asmuo gali norėti, tačiau taip pat gali ir nenorėti įgyti formalaus socialinio verslo įmonės statuso (pavyzdžiui, nenorėdamas teikti galimų su tuo susijusių ataskaitų, matuoti jau minėtą socialinį poveikį ir pan.). Antra, valstybės institucijos turėtų būti suinteresuotos žinoti socialinio verslo įmonių skaičių siekdamas planuoti resursus, susijusius tiek su administravimu, tiek ir su galimu paramos priemonių planavimu ir įgyvendinimu.

Matyti, kad, viena vertus, šiuo atveju praktiniai scenarijai yra gana aiškūs. Kita vertus, naudos klausimas lieka atviras, nes teisiniais įrankiais tokio aptariamo statuso sukūrimo naudą visuomenei pamatuoti sunku.

Dar vienas iš galimų klausimų įstatymų leidėjui prieš apsisprendžiant dėl galimo teisinio reguliavimo kūrimo: kaip apibrėžti socialinio verslo įmonę? Tai taip pat priklausytų nuo įstatymų leidėjo ar kitos institucijos pasirinkto reglamentavimo kelio. Natūralu, kad įstatyme reikėtų detalesnio ir konkretesnio apibrėžimo, o abstraktesnis apibrėžimas galbūt galėtų būti strateginio lygmens neimperatyviame dokumente (strategijoje, koncepcijoje, gairėse, rekomendacijose ir pan.).

Ekspertai pabrėžia, kad socialinio verslo įmonėms apibrėžti gali būti taikomi skirtingi požiūriai¹⁹. Visų pirma, tai principų, kuriais vadovaudamasi turėtų veikti socialinio verslo įmonės, apibrėžimas. Šis variantas būtų tinkamesnis einant *soft law* reguliavimo keliu. Antra, tai gali būti konkrečių kriterijų ir reikalavimų rinkinys, labiau tinkantis imperatyvioms (įstatymams ar kt.) taisyklėms įtvirtinti, kuris apibrėžia tiek tam tikrus socialinio verslo įmonės steigimo, valdymo, priežiūros ir kt. bruožus, tiek ir jų veiklos sritis. Pastarojo atributo galima būtų netaikyti siekiant perdėm neapriboti galimų veiklos sričių. Vis dėlto visiška veiklos laisvė galėtų kelti kai kurias kitas (labiau etines nei teisines) grėsmes. Pavyzdžiui, ar galėtų socialinio verslo įmonė vykdyti veiklą ginklų, alkoholio, tabako pramonės srityse ir teigti, kad ji vykdo kokią nors socialinę misiją?

To paties EBPO tyrimo autoriai išskiria socialinio verslo teisinio reguliavimo privalumus ir trūkumus. Pavyzdžiui, viena vertus, konkretus sektoriaus teisinis reguliavimas gali padėti padidinti žinomumą ir padėti sektoriui plėstis. Kita vertus, atskirai neapibrėžus socialinio verslo įmonių teisinio statuso, sektorius gali gana sėkmingai plėtotis natūraliai, be atskiro institucijų įsikišimo (pavyzdžiui, tokia situacija yra susiklosčiusi Nyderlanduose, ji bus plačiau aptarta šiame straipsnyje)²⁰.

Manytina, kad laisvesnio reguliavimo kelias (*soft law* priemonės), neįvedant griežtų įstatyminių apibrėžimų, yra paprasčiau įgyvendinamas, tačiau tai nereiškia, kad griežto įstatyminio reguliavimo kelias turėtų būti apskritai atmestinas. Atvirkščiai, konkretaus apibrėžimo įvedimas gali padėti valdžios institucijoms planuoti ir įgyvendinti tam tikras sektoriui skirtas paramos priemones (jei tokios yra planuojamos).

Iš esmės visa tai reiškia, kad sprendimas dėl konkretaus reguliavimo (nuo griežčiausio įstatyminio iki švelnaus *soft law* arba apskritai savireguliacijos) politikos formuotojų atskirose šalyse turi būti priimamas atsižvelgiant į vietos kontekstą, atsakant į klausimus, kurie iš dalies šiame straipsnyje jau paminėti: ar yra planuojamos įgyvendinti sektoriui skirtos paramos priemonės, ar yra konkretaus reguliavimo potencialas, ar numatomo reguliavimo privalumai akivaizdžiai nusveria trūkumus, ar visuomenė apskritai priima tokį reiškinį kaip socialinis verslas, ir ar atitinkamas reguliavimas tikrai pasieks užsibrėžtų tikslų, taip pat ar tie tikslai nebūtų pasiekti kitomis priemonėmis, pavyzdžiui, efektyviau išnaudojant jau egzistuojančio teisinio reguliavimo (įmonių teisinių formų ir kt.) potencialą.

Į suminėtus klausimus turi atsakyti politikos formuotojai prieš rengdami atitinkamus teisės aktų projektus. Idealiu atveju, atsakydami į šiuos klausimus, politikos formuotojai turėtų

19 OECD, *supra note*, 9: 21–22.

20 *Ibid.*, 30.

įtraukti platesnį suinteresuotų asmenų ratą: potencialias įmones, kurios būtų suinteresuotos tapti socialinio verslo įmonėmis, *de facto* socialinio verslo įmones, asocijuotas struktūras, akademinės bendruomenės atstovus ir pan. Numatomo reguliavimo kaštai, apimtis ir bendra socialinės ekonomikos ekosistemos branda taip pat turi būti gerai pamatuoti prieš priimant atitinkamus sprendimus.

Siekdamos atsakyti į šį konkretų klausimą – ar verta teisiškai reguliuoti socialinio verslo santykius, atskirų valstybių vyriausybės turėtų atlikti tam tikrų aspektų įvertinimą²¹. Visų pirma, turėtų būti įvertintas teisinio reguliavimo poreikis dėl planuojamų, suplanuotų ar jau vykdomų politinių iniciatyvų (pavyzdžiui, fiskalinės paramos skirstymo)²². Antra, turėtų būti įvertinti planuojamo reguliavimo privalumai, palyginti su *status quo* reglamentavimu. Trečia – turi būti įvertinta, ar reguliavimas planuojamas laiku (pavyzdžiui, jei visuomenėje tam tikra koncepcija ar požiūris nėra populiarus, mažai tikėtina, kad teisinis reguliavimas taps lemiamu veiksmu ar pakeis vertybines nuostatas visuomenėje). Pažymėtina, kad tokių ir panašių „kontrolinių“ klausimų sąrašas tikrai nėra baigtinis ir gali būti taikomos įvairios *ex ante* teisinio reguliavimo poveikio vertinimo metodikos.

Toliau straipsnyje nagrinėjami keli iliustratyvūs reglamentavimo pavyzdžiai, kurie, autoriaus nuomone, gana gerai atspindi reglamentavimo pasirinkimų ir galimybių spektrą, taip pat atskleidžia tikslinio reguliavimo atvejus, nors šios srities tiesioginio ir netiesioginio reglamentavimo variantų tiek ES valstybių narių, tiek ir kitų šalių teisinėse sistemose yra gerokai daugiau.

2.2.3. Galimi reguliavimo scenarijai ir nacionalinės įgyvendinimo galimybės

Atsispiriant nuo buvusio Sąj įstatymo konteksto reikia pasakyti, kad įvairiais formatais apie socialinį verslą (ne vien tik apie Są) nacionaliniu mastu yra kabama ne vienerius metus. Be to, yra įgyvendintos tam tikros politinės iniciatyvos dėl socialinio verslo sektoriaus skatinimo. Tai reiškia, kad be atskiro teisinio pripažinimo socialinio verslo sektorius yra pripažįstamas *de facto*, veikia socialinio verslo įmonių interesams atstovaujanti asocijuota struktūra ir t. t. Vis dėlto esminė įstatymų leidėjo pozicija šiuo klausimu lieka neaiški.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad 2019 metais EBPO atliko gana išsamią analizę²³ apie socialinio verslo ir socialinio verslo įmonių / subjektų politiką Lietuvoje, įtraukiant, bet neapsiribojant vien teisinių formų ir teisinio reguliavimo analize. Deja, platesnio atgarsio visuomenėje, atrodytų, ši studija nesulaukė. Todėl, be kita ko, šiame straipsnyje siekiama atspindėti bei kritiškai įvertinti ir minėtos studijos nuostatas.

EBPO studija parodė, kad nepaisant Lietuvos įstatymų leidėjo gana ankstyvų pastangų

21 OECD, *supra note*, 9: 22.

22 Antonio Fici, *A European Statute for Social and Solidarity-Based Enterprise*, European Union (2017), https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/583123/IPOL_STU%282017%29583123_EN.pdf.

23 OECD, „Boosting Social Entrepreneurship and Social Enterprise Development in Lithuania“, OECD LEED Working Papers, No. 2019/02 (Paris: OECD Publishing, 2019), 7, <https://doi.org/10.1787/502fc6ef-en>.

apibrėžti SĮ statusą (minėta, kad SĮ įstatymas galiojo nuo 2004 m.) ir socialinio verslo (nuo 2015 m. turime pirmą konceptualią politinę iniciatyvą – Socialinio verslo koncepciją)²⁴ sąvoką ir įgalinti šio reiškinio plėtrą, ši sritis išlieka fragmentuota, o apibrėžimai, nustatyti įvairaus lygmens teisės aktuose, nėra tinkamai suderinti tarpusavyje.

Kaip pagrindinės, o sykiu ir probleminės politikos sritys EBPO studijoje buvo išskirtos: žinomumo didinimas ir koncepcinės sistemos tikslinimas (angl. *raising awareness and clarifying the conceptual framework*), politikos priemonių ir teisinės bazės plėtros koordinavimas (angl. *coordinating policy and legal frameworks*), socialinio verslo subjektų vaidmens viešuosiuose pirkimuose stiprinimas (angl. *enhancing the role of social enterprises in public procurement*), socialinio poveikio²⁵ matavimo ir ataskaitų teikimo skatinimas (angl. *promoting social impact measurement and reporting*), ir prieigos prie finansavimo galimybių gerinimas (angl. *improving their access to finance*)²⁶.

Organizacija pateikė ir rekomendacijas, kurios apima daug įvairių priemonių, tarp jų – ir kai kuriuos teisinio reguliavimo aspektus. Pavyzdžiui, organizacija rekomenduoja sutelkti vyriausybinių lygmens ekspertus, teisininkus ir socialinio verslo sektoriaus atstovus, siekdama harmonizuoti socialinio verslo subjektų politinį ir teisinį reguliavimą (angl. *harmonising existing policies, laws, and regulations for social enterprises*). Taip pat EBPO rekomendavo sukurti „Socialinio verslo plėtros strategiją“, kuri koreliuotų su „oficialiu socialinio verslo subjekto apibrėžimu“ (angl. *in line with the official definition of social enterprise*). Taip pat nurodoma, kad oficialus socialinio verslo subjekto apibrėžimas turėtų apimti asmenų integracijos socialines įmones (minėta, kad socialinės įmonės statusas Lietuvoje panaikintas nuo 2023 m. pradžios), nevyriausybinės organizacijas ir bendruomenės įmones²⁷ (angl. *community enterprises*) ir nustatyti kriterijus tokiems subjektams apibrėžti²⁸.

Iš karto galima pasakyti, kad kai kurių šalių pasirinkti reguliavimo modeliai yra gana abstraktūs, kiti – konkretesni. Aptariant konkrečius reguliavimo institutus, visų pirma, paminėtinas, ko gero, svarbiausias aspektas – socialinio verslo įmonės teisinė forma arba teisinis statusas. Pavyzdžiui, Belgijos teisinėje sistemoje nėra vieningo teisinio socialinio verslo įmonės statuso²⁹,

24 Socialinio verslo koncepcija, patvirtinta Lietuvos Respublikos ūkio ministro 2015 m. balandžio 3 d. įsakymu Nr. 4-207, TAR, 2015-04-03, Nr. 5148, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/820ade70da4011e48533ed4be8ca86a2/asr>.

25 Sąvokos „socialinis poveikis“ ir „socialinio poveikio matavimas“ šiame straipsnyje nedetalizuojamos.

26 OECD, *supra note*, 23: 2.

27 Kadangi Lietuvos Respublikos teisės aktai nenustato „bendruomenės įmonės“ teisinės formos ir neapibrėžia atitinkamos sąvokos, EBPO studijoje yra paaiškinta, kad „bendruomenės įmonėmis“ laikomos „bendruomeninės organizacijos, inicijuojančios verslo veiklą, kurios pelnas naudojamas bendruomenės poreikiams tenkinti ir kurios vadovaujasi socialiai atsakingo verslo principais“. EBPO studijoje apibrėžiant šią sąvoką yra referuojama į Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro 2017 m. lapkričio 9 d. įsakymą Nr. 3D-720 „Dėl Socialinio verslo vykdymo pagal Lietuvos kaimo plėtros 2014–2020 metų programos priemones gairių patvirtinimo“, TAR, 2017-11-10, Nr. 17669.

28 OECD, *supra note*, 23: 9.

29 Marthe Nyssens ir Benjamin Huybrechts, *Social enterprises and their ecosystems in Europe. Updated country*

tačiau atkreiptinas dėmesys į kai kurias regioninio lygmens teisėkūros iniciatyvas, atliepančias šio tyrimo problemas ir reglamentavimo evoliuciją.

Nuo 1995 m. iki 2019 m. Belgijoje egzistavo „socialinės paskirties įmonės“ statusas, kuris nesudarė atskiros teisinės juridinio asmens formos. Tačiau 2019 m. įgyvendinus įmonių teisinio reguliavimo reformą ir priėmus naująjį Įmonių ir asociacijų kodeksą³⁰, šio statuso buvo atsisakyta. Šiuo metu pagal Įmonių ir asociacijų kodeksą tik kooperatyvo teisinę formą turintys juridiniai asmenys gali būti akredituoti socialinio verslo įmonės statusui. Tokiu atveju pagrindinis kooperatyvo veiklos tikslas turi būti „siekiant bendrojo visuomenės labo sukurti teigiamą socialinį poveikį asmenims aplinkai ar visuomenei“. Taip pat turi būti aiškiai apibrėžti socialiniai tikslai, su jais susijusi veikla ir jos (ar socialinio poveikio) rezultatai. Vis dėlto iš to, kas pasakyta, sunku spręsti, ar ši vienintelė oficiali socialinio verslo įmonės forma Belgijoje yra veiksminga savo unikalių socialinių tikslų siekimo prasme. Manytina, kad šį reiškinį ir reguliavimą labiau būtų galima laikyti išimtimi, o ne taisykle.

Aukščiau aptartos taisyklės galioja nacionaliniu mastu. Tačiau šiam tyrimui gana aktualūs kai kurie regioninės teisėkūros pavyzdžiai. 2018 m. Briuselio regiono valdžia priėmė potvarkį dėl socialinių įmonių patvirtinimo ir paramos³¹. Potvarkiu nustatoma, kad socialinio verslo įmonė laikomas bet koks pagal viešosios ar privatinės teisės nuostatas įsteigtas juridinis asmuo, kuris vykdo ekonominę veiklą, siekia socialinio tikslo ir įgyvendina demokratines valdymo priemones. Vis dėlto šis reglamentavimas taip pat, visų pirma, yra nukreiptas į WISE veiklą (15 str.).

Taigi, aptarta situacija, viena vertus, yra gana įdomi tuo, jog parodo, kad tam tikrų reguliavimo tikslų galima siekti ir ne nacionaliniu, o regioniniu lygmeniu. Kita vertus, suminėtų tikslų, manytina, galima siekti ir atskirų Vyriausybės programų lygmeniu, nekuriant reguliavimo, susijusio su tam tikrų juridinių asmenų formų įtvirtinimu.

Kitą pavyzdį galima pateikti iš Prancūzijos teisinio reguliavimo. Prancūzija 2014 m. priėmė Įstatymą dėl socialinės ir solidariosios ekonomikos³². Įstatymas, be kita ko, apibrėžė, kad socialinė ir solidarioji ekonomika yra verslumo ir ekonominės plėtros būdas, pritaikytas visoms žmogaus veiklos sritims, kuriuo gali užsiimti privatinės teisės juridiniai asmenys, atitinkantys šias sąlygas: turintys kitą pagrindinį tikslą nei pelno pasidalijimas; turintys įstatuose apibrėžtą ir organizuotą demokratinį valdymą, numatantį darbuotojų ir kitų suinteresuotų asmenų įtraukimą į įmonės valdymą, nesiejant to su jų įnešto kapitalo dydžiu. Tiesa, įstatymas nedetalizuoja, kaip tai turėtų būti atliekama. Tokios įmonės valdymas turi atitikti šiuos principus: įmonės pelnas daugiausia skiriamas arba įmonės veiklai palaikyti, arba plėtoti; įmonė turi sudaryti privalomuosius

report: Belgium (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020), <https://europa.eu/!Qq64ny>.

30 „Code des sociétés et des associations“, https://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=fr&la=F&cn=2019032309&table_name=loi.

31 „23 JUILLET 2018. – Ordonnance relative à l'agrément et au soutien des entreprises sociales“, <https://www.ejustice.just.fgov.be/eli/ordonnance/2018/07/23/2018031816/justel>.

32 „LOI n° 2014-856 du 31 juillet 2014 relative à l'économie sociale et solidaire“, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000029313296>.

rezervus, kurie negali būti paskirstomi (1 str. 1 dalis).

To paties straipsnio 2 dalis nustato, kad socialinę ir solidariąją ekonomiką sudaro juridinių asmenų veikla, kurie yra įsteigti kaip kooperatyvai, savidraudos bendrijos, fondai, asociacijos, komercinės bendrovės, atitinkančios aptartas sąlygas. Įstatymo 2 straipsnis apibrėžia, kad, pagal šį įstatymą, įmonė siekia socialinio tikslo, jeigu įmonės tikslas – savo veikla teikti paramą žmonėms, atsidūrusiems pažeidžiamoje padėtyje dėl jų ekonominės ar socialinės padėties. Taip pat tokios įmonės tikslas gali būti pilietiškumo ugdymas, tvarumas, perėjimas prie alternatyvios energetikos ir kt.

Apibendrinant galima teigti, kad įstatymas labiau nustato politines ir strategines sektoriaus plėtros gaires. Tai iš esmės gali būti naudinga, jei valstybė laikosi nuoseklios socialinės ir solidariosios politikos plėtros. Šis modelis galėtų būti pavyzdys vyriausybėms, siekiančioms nuoseklios socialinės ekonomikos plėtros. Matyti, kad toks socialinio verslo įmonių pripažinimo modelis yra orientuotas daugiau į horizontalių strateginių socialinės ekonomikos politikos priemonių įgyvendinimą nei į konkrečių novatoriškų verslo formų plėtrą.

Panašų pavyzdį galima aptikti ir Liuksemburgo teisiniame reguliavime. Pagal 2016 m. Socialinio poveikio įmonių įstatymo 1 straipsnį³³ privatinės teisės juridiniai asmenys priskiriami vykdančioms socialinės ir solidariosios ekonomikos veiklą, jei vykdančios nuolatinę ekonominę veiklą jų tikslas yra per tokią veiklą teikti paramą žmonėms, atsidūrusiems pažeidžiamoje padėtyje, ypač dėl sveikatos būklės arba dėl jų socialinės ar medicininės paramos poreikių. Šie žmonės gali būti įmonės darbuotojai, klientai, dalininkai arba naudos gavėjai. Arba, alternatyviai, jų tikslas gali būti siekis prisidėti prie socialinių ryšių išsaugojimo ir plėtros, kovos su atskirtimi, socialine, kultūrine ir ekonomine nelygybe, lyčių lygybės, teritorinės sanglaudos palaikymo, aplinkos apsaugos, kultūros, mokymo veiklos ir pan. Taigi, jau iš šio įstatyme pateikiamo veiklų apibrėžimo matyti, kad tokių įmonių veiklos sritys gali būti gana plačios.

Pelno paskirstymo prasme galioja taisyklė, kad įmonė gali paskirstyti tik 50 proc. savo pelno, o kiti 50 proc. turi būti reinvestuojami į įmonės veiklos palaikymą ir plėtrą. Socialinį poveikį darančios įmonės įstatinį kapitalą sudaro vadinamosios poveikio akcijos ir, kai taikoma, vadinamosios gražos akcijos. Poveikio akcijos neleidžia jų savininkams gauti naudos iš įmonės gaunamo pelno. Įstatinį kapitalą visada sudaro ne mažiau kaip 50 proc. poveikio akcijų (4 str.).

Taigi, šiuo atveju kaip ir Prancūzijoje sukuriama gana lanksti socialinio verslo įmonių pripažinimo sistema, orientuota visų pirma į pažeidžiamų asmenų integraciją, su išreikštomis konkrečiomis lengvatomis. Vienu iš naujoviškiausių reguliavimo aspektų būtų galima laikyti įstatyme apibrėžiamas poveikio akcijas kaip įmonės nuosavybės vertybinių popierių rūšį, susietą išskirtinai su socialinio poveikio siekimu, o ne su finansine nauda šių akcijų savininkams.

Apskritai atkreiptinas dėmesys į tai, kad bendras socialinės ekonomikos politikos dėmuo, atspindimas kai kurių šalių įstatymuose, demonstruoja šalių įstatymų leidėjų poziciją ir

33 „Loi du 12 décembre 2016 portant création des sociétés d'impact sociétal“, <https://legilux.public.lu/eli/etat/leg/loi/2016/12/12/n1/jo>.

suteikiamą svarbą sektoriui. Galima palyginti, kad jokios socialinės ekonomikos gairės Lietuvos teisės aktuose nėra apibrėžtos.

Socialinės ekonomikos apibrėžimas aptinkamas ir Ispanijos įstatymų leidyboje. 2011 m. Įstatymas dėl socialinės ekonomikos³⁴ nustatė vadinamąjį socialinės ekonomikos subjektų spektrą. Pagal įstatymo 5 str. kooperatyvai, savidraudos bendrijos, fondai ir asociacijos, vykdančios ekonominę veiklą, darbo draugijos, įdarbinimo įmonės, specialūs užimtumo centrai, žvejų gildijos ir agrarinės bendrijos yra socialinės ekonomikos dalis, jei laikosi šiame įstatyme nustatytų principų. Socialinės ekonomikos subjektais gali būti pripažintos ir kitos įmonės, jei laikosi socialinio tikslo viršenybės prieš kapitalą principo ir kitų įstatyme nustatytų reikalavimų.

Taigi, matyti ryškus tikslas sektoriaus plėtros (šiuo atveju – socialinės ekonomikos) linkme. Savaime suprantama, kad vienas iš svarbiausių išvestinių tokio reguliavimo tikslų – nustatyti paramos priemonių socialinės ekonomikos sektoriui režimą. Neatsitiktinai įstatymo 8 straipsnis nustato, kad socialinės ekonomikos subjektų skatinimas ir plėtra pripažįstama visuotinės svarbos uždaviniu, o kaip skatinimo priemonės minimi tiek finansiniai, tiek ir nefinansiniai įrankiai.

Per daug nesiplečiant į kitas įstatymo nuostatas (dėl sektoriaus plėtros, socialinės ekonomikos subjektų registro ir pan.) galima teigti, kad šalis orientuojasi būtent į socialinės ekonomikos, o ne konkrečiai – socialinio verslo įmonių plėtrą ir teisinį įtvirtinimą. Galima kelti prielaidą, kad vektoriaus nukreipimas būtent į socialinės ekonomikos domeną gali tapti reguliavimo leitmotyvu. Todėl, jei socialinė ekonomika yra siejama su vienokių ar kitokių lengvatų teikimu sektoriui, galbūt reikėtų reguliavime orientuotis būtent į socialinės ekonomikos elementų teisinį įtvirtinimą, per kurį būtų patenkintas ir socialinio verslo įmonių (arba šiuo atveju – socialinės ekonomikos įmonių) apibrėžimo poreikis?

Be to, akcentuotina, kad kaip alternatyva specialiam reguliavimui taip pat yra galimas reguliavimo *status quo* išlaikymas, kurį sąmoningai renkasi kai kurios šalys, ir tai taip pat yra validus scenarijus. Pavyzdžiui, Nyderlandai neišskiria specialaus socialinio verslo įmonių ar socialinės ekonomikos teisinio reguliavimo, o tam tikslui panaudoja įmonių atskaitingumo reikalavimus ir vadinamąjį suinteresuotųjų asmenų (dalininkų) modelį įmonių teisėje, kurį suformulavo Aukščiausiasis Teismas dar 1949 m. ir kuris galiausiai 1971 m. buvo įtvirtintas Civiliniame kodekse. Tuo buvo įtvirtinta nuostata, kad įmonių valdybos turėtų atsižvelgti ne tik į akcininkų, bet ir kitų suinteresuotųjų šalių, įtraukiant darbuotojus, interesus³⁵.

Pabrėžtina, kad minkštosios teisės prasme gana logiškas kelias yra vadinamosios savireguliacijos skatinimas, kuris praktikoje gali įgyti įvairias formas. Nors minėtas pavyzdys yra ne iš ES reguliavimo, pasakytina, kad 2016 m. Škotijos vyriausybė (Jungtinė Karalystė) parengė nacionalinę Socialinio verslo įmonių strategiją³⁶, kurioje pripažįstamas socialinio verslo įmonės statusas

34 „Ley 5/2011, de 29 de marzo, de Economía Social“, <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2011-5708>.

35 Christiaan de Brauw, „The Dutch Stakeholder Experience“, *Harvard Law School Forum on Corporate Governance*, 2020 m. rugpjūčio 2 d., <https://corpgov.law.harvard.edu/2020/08/02/the-dutch-stakeholder-experience/>.

36 Scottish Government, „Scotland’s Social Enterprise Strategy 2016–2026“, <https://www.gov.scot/publications/>

taip kaip jis apibrėžtas kitame minkštosios teisės dokumente – Savanoriškame socialinio verslo įmonių praktikos kodekse (angl. *Voluntary Code of Practice for Social Enterprises*)³⁷.

Apibendrintas formų struktūrizavimas veda prie išvados, kad socialinio verslo įmonės gali veikti pasitelkdamos įvairias juridinio asmens formas, jei jos atitinka tam tikrus kriterijus. Aptarti atvejai rodo, kad tai yra modeliai, kurie gali būti taikytini siekiant įgyvendinti skirtingas teisinio reguliavimo strategijas. Santykinai „minkšta“ strategija atitinka reguliavimą politiniu lygmeniu (kaip tai padaryta Ispanijoje). Griežtesnės reguliavimo strategijos turi bendrą (panašų) bruožą nustatyti tam tikrus požymius, pagal kuriuos juridiniai asmenys būtų pripažinti socialinio verslo įmonėmis (kaip tai padaryta, pavyzdžiui, Liuksemburge arba Prancūzijoje). Vis dėlto ir pastaraisiais „griežtesnio“ apibrėžimo atvejais yra balansuojama tarp tam tikrų teisinių (įmonių bruožai, akcijų rūšys, „turto užrakinimas“) ir politinių bei strateginių (numatomos sektoriaus skatinimo priemonės, lengvatos ir pan.) požymių. Juolab kad ir pati socialinio tikslo ar socialinio gėrio sąvoka savo prigimtimi nėra teisinė, o daugiau vertybinė.

Pagal aptartus modelius, atsisakius SĮ modelio, lengviausia nacionaliniu mastu būtų pritaikyti strateginio reguliavimo modelį, jei įstatymų leidėjas siektų prisidėti prie socialinio verslo ar socialinės ekonomikos sektoriaus, kaip alternatyvaus grynai kapitalistiniam / korporatyviniam modeliui, plėtros. Jei įstatymų leidėjo tikslas būtų konkrečių programų įgyvendinimas siekiant greito rezultato (pvz., kaip kai kuriose šalyse buvo daroma COVID-19 atveju), naudingesnis būtų reguliavimo modelis su strategine pakraipa, *ad hoc* tikslinėmis įmonėmis, laikino statuso suteikimu (su galimybe galbūt pratęsti), kol bus pasiekti išsikelti strateginiai tikslai.

Taigi, atsižvelgiant į Lietuvos situaciją manytina, kad įstatymų leidėjas gali pasinaudoti vienu ar daugiau aptartų scenarijų arba tam tikrą jų scenarijų kombinacija. Tačiau, visų pirma, turi būti atsakyta į klausimą, kokio tikslo yra siekiama. Jei pagrindinis ateityje planuotino reguliavimo tikslas būtų tik sektoriaus žinomumo didinimas, tada sprendimai galėtų būti vienokie (daugiau kryptantys į savireguliacijos ir *soft law* domeną). O jei pagrindinis ateityje planuotino reguliavimo tikslas būtų sektoriaus plėtra, įtraukiant ir tam tikras valstybės paramos formas, būtų reikalingas griežtesnis teisinio statuso apibrėžimas ir kontrolė. Jei įstatymų leidėjas yra neapsisprendęs dėl sektoriaus reglamentavimo (ar pripažinimo) apskritai, vertinant tendencijas kitose ES valstybėse narėse, racionalu būtų startuoti bent jau su strateginio planavimo lygmens dokumentu, kuriame būtų numatyta socialinės ekonomikos sektoriaus plėtros kryptis ir siekiami rezultatai. Tiek iš aptartų pavyzdžių, tiek iš gausių šiame straipsnyje dar nepaliestų aspektų (pavyzdžiui, sektoriaus reguliavimo pavyzdžių JAV, Kanadoje ir kitose šalyse už ES ribų) matyti, kad galimybių ir scenarijų yra daug. Taip pat paminėtina, kad tvirtas teorinis pagrindimas būtų naudingas sektoriaus žinomumo didinimui, platesniam visuomenės supažindinimui su koncepcija ir, galbūt, alternatyvių (hibridinių) verslo formų ir su tuo susijusių naujovių skatinimui.

scotlands-social-enterprise-strategy-2016-2026/.

37 „The Voluntary Code of Practice for Social Enterprise in Scotland“, <https://senscot.net/projects/se-code/read-the-code/>.

Išvados

1. Išnagrinėjus istorinę SĮ įstatymo raidą, jo priėmimo, kaitos ir, galiausiai, panaikinimo aplinkybes, darytina išvada, kad įstatymų leidėjo intencija naikinant SĮ statusą panaikinti ir segreguotų darbo vietų palaikymą vertintina kaip teigiamas reiškinys bandant taikyti socialines naujoves, sprendžiant vieną iš problemų – tobulinant individualių integracijos į darbo rinką priemonių taikymo teisinį reglamentavimą. Vis dėlto, norint įgyvendinti visą tokių socialinių naujovių apimtį, vien SĮ panaikinimo neužtenka. Būtinai tolimesni įstatymų leidėjo žingsniai siekiant pilnai išnaudoti į socialinį tikslą orientuotų verslo formų potencialą Lietuvoje. Panaikinus SĮ buvo išspręsta tik dalis socialinio verslo ar socialinės ekonomikos teisinio reguliavimo problemų ir nebuvo pritaikytas sisteminis požiūris panaikinant SĮ statusą sykiu sureguliuoti socialinio verslo sektoriaus (plačiąja prasme) statusą.
2. Panaikinus SĮ statusą įstatymų leidėjas neturėtų sustoti ir planuoti tolimesnį teisinį reglamentavimą, kuris turėtų būti kritiškai įvertintas esamo reglamentavimo *status quo* atžvilgiu. Taip pat turi būti įvertintas planuojamo reglamentavimo laikas siekiant nustatyti visuomenės požiūrį ir tokio reglamentavimo poreikį ne iš įstatymų leidėjo, o iš suinteresuotų visuomenės subjektų pusės. Tai reiškia, kad, norint sistemiškai įvertinti šio sektoriaus teisinę aplinką ir reglamentavimo perspektyvas, derėtų kalbėti ne tik apie asmenų integracijos socialinės įmonės forma (WISE), bet ir apie plačiau suprantamą socialinio verslo įmonės formą arba statusą.
3. Atsižvelgiant į aptartas tendencijas, nacionalinę praktinę perspektyvą galima orientuoti ne vien į socialinio verslo įmonių teisinį įtvirtinimą, o būtent į platesnį ir universalesnį socialinės ekonomikos apibrėžimą. Todėl galima teigti, kad kryptis į socialinės ekonomikos elementų teisinį įtvirtinimą, per kurį būtų patenkintas ir socialinio verslo įmonių (socialinės ekonomikos įmonių) apibrėžimo poreikis, galėtų tapti reguliavimo leitmotyvu.
4. Aptarta užsienio šalių praktika rodo, kad įstatymų leidėjas gali rinktis reglamentavimo modelius nuo vadinamosios savireguliacijos skatinimo, kuris praktikoje gali įgyti įvairias formas, *soft law* priemonių, iki griežtesnio reglamentavimo modelių, atsižvelgiant į reglamentavimo tikslus, arba tam tikrą šių formų kombinaciją. Užsienio šalių reglamentavimo analizė parodė, kad bet kuriuo atveju griežtesnės reguliavimo strategijos turi bendrą (panašų) bruožą nustatyti tam tikrus požymius, pagal kuriuos juridiniai asmenys būtų pripažinti socialinio verslo įmonėmis ir pagal tai būti identifikuojami siekdami pasinaudoti tam tikromis paramos priemonėmis. Tačiau net ir griežtesnio reglamentavimo atvejais yra balansuojama tarp teisinių ir politinių požymių.
5. Net jeigu įstatymų leidėjas yra neapsisprendęs dėl aptarto reglamentavimo, remiantis tendencijomis nagrinėtose šalyse racionalu būtų bent jau imtis iniciatyvos strateginio planavimo lygmenyje, kad būtų numatytos socialinės ekonomikos sektoriaus plėtros kryptys ir siekiami rezultatai.

Perspectives on Social Purpose-Oriented Business Forms in Lithuania After the Repeal of the Law on Social Enterprises

Mykolas Romeris University Law School

Institute of Private Law

Dr. Tomas Lavišius

E-mail: lavisiust@gmail.com

DOI: 10.13165/LT-23-01-10

Summary. *This article analyses the significance of the repeal of the Law on Social Enterprises of the Republic of Lithuania on 1 January 2023. Through the repealing of this law, the only legal form of a company pursuing a social goal – a social enterprise – was abolished in Lithuania. The article concludes that the intention of the legislator to abolish social enterprise status and discontinue support for segregated workplaces can be evaluated as a positive move towards the application of social innovation, while solving the problem of improving the legal regulation of the application of individual measures of integration into the labour market. However, for the fully fledged implementation of such social innovations, the mere abolition of social enterprise regulation is not enough, and further steps must be taken by the legislator in order to fully exploit the potential of business forms oriented towards social goals in Lithuania. By abolishing social enterprise status, only some of the problems of the legal regulation of social businesses or the social economy were solved, and a systematic approach was not applied. By abolishing social enterprise status, the regulation of the status of the social business sector (in a broad sense) was not established. The article also concludes that the national practical perspective can be focused not only on the legal recognition of social business enterprises, but also specifically on a broader and more universal definition of the social economy. The legislator can choose regulatory models from the promotion of so-called self-regulation, which in practice can take various forms – from soft law measures to stricter regulatory models or some combination thereof, depending on the regulatory objectives.*

Keywords: *social enterprise; social business; social business enterprise; corporate social responsibility; social economy.*